

10. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / [за заг. ред. О. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2001. – 256 с.

11. Погрібна Н.С. Педагогічні засади інноваційної управлінської діяльності : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Н.С. Погрібна. – К. : ЦІННО АПН України, 2006.

12. Рожнова Т.Є. Організаційно-педагогічні засади використання інноваційних технологій в управлінні професійно-технічним навчальним закладом / Т.Є. Рожнова // Імідж педагога. – № 2 (101). – С. 67–70.

РЯБОВОЛ Л.Т.

ЗАКОНИ ДИДАКТИКИ В НАВЧАННІ ПРАВОЗНАВСТВА: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДІЇ

Дидактика, як будь-яка наука, має свої закони, з яких виплавають закономірності, принципи та правила навчання, стверджує С.С. Пальчевський [1, с. 253]. Принципи дидактики завжди містять у собі фундаментальне значення законів, а науково-педагогічна теорія піднімає той чи інший закон навчання в ранг принципу. У цьому розумінні, вказує А.М. Алексюк, посилаючись на В.М. Головіна, закон, закономірність і принцип є однопорядковими явищами, але не тотожними категоріями. Суть справи полягає в тому, що дидактичні закони й закономірності об'єктивно існують у реальному навчальному процесі, а принципи дидактики не можуть мати самостійного значення. Свого регуляторного значення вони набувають лише завдяки правильному відображенню об'єктивно діючих педагогічних законів [2, с. 102]. Закони й закономірності є теоретичною основою регулювання ефективного перебігу певного процесу, практичної діяльності людини. В.І. Бондар зазначає, що вони не містять прямих вказівок і рекомендацій, як діяти в конкретних ситуаціях, а є теоретичною основою для розробки й обґрунтування дій і поведінки людини на рівні принципів, правил, вимог [3, с. 132].

У шкільній практиці постають питання, пов'язані з розмежуванням понять “закони”, “закономірності” та “принципи”; зі з'ясуванням значення законів дидактики у процесі навчання в цілому та правознавства зокрема.

В.В. Ягупов зазначає, що навчальний процес має свої закони та закономірності, які визначають порядок досягнення цілей і завдань навчання, сприяють ефективному управлінню навчальною діяльністю, надають можливість передбачити результати навчально-виховної роботи, науково обґрунтувати та оптимізувати зміст, методи й форми навчання учнів [4, с. 281]. Найбільш ґрунтовні дослідження проблеми законів і закономірностей навчання в Україні здійснені такими вченими, як В.І. Помагайба та І.П. Підласий.

Деякі науковці не звертаються до поняття закону в дидактиці, обмежуючись поняттям закономірності. М.М. Фіцула вказує, що дидактика має свої закономірності, які зумовлюють зміст, структуру, результати навчання [5, 242

с. 121]. Навчання не може бути спонтанним, некерованим процесом. Н.П. Волкова зазначає, що за сутнісними особливостями воно є системою взаємопов'язаних та взаємозалежних чинників і компонентів, функціонування кожного з яких, як і всієї системи, підпорядковане загальним і специфічним закономірностям [6, с. 314].

Серед фахівців у галузі дидактики є й такі, які взагалі не використовують у своїх наукових працях поняття “закон” і “закономірність”. Серед них: Ш.І. Ганелін, Б.П. Єсіпов, А.П. Кондратюк, М.Г. Казанський, Т.С. Назарова. С.П. Баранов та О.Я. Савченко опосередковано вказують на існування закономірностей у контексті розгляду питання принципів навчання. Так, С.П. Баранов зазначає, що принципи навчання виражають певні об'єктивні його закономірності [7, с. 99]. Дидактичні принципи – найважливіша категорія теорії навчання. Вони відображають закономірності навчального процесу, регулюють діяльність учителя та учнів, зберігають своє загальне значення в навчанні всіх дисципліні на всіх його етапах. Це зумовлено тим, що принципи відображають фундаментальні закономірності навчання (усталені залежності його результатів від умов організації), які об'єктивно існують у реальному педагогічному процесі [8, с. 90].

Мета статті – визначити сутність самого поняття закону в дидактиці; охарактеризувати дидактичні закони; з'ясувати специфічні особливості їх дії у процесі навчання правознавства учнів основної та старшої школи.

Оскільки навчання правознавства за своєю сутністю є пізнанням, то можна стверджувати, що в процесі навчання діють ті самі закони й закономірності, які визначають ефективність будь-якого пізнавального процесу. Вважаємо, що ці закони діють у процесі пізнання, отже, й у навчанні, об'єктивно, тобто незалежно від того, знають чи не знають про них педагоги. Цікавим у даному аспекті є твердження В.І. Бондара, відповідно до якого, оптимізація процесу навчання, як бажаність, досягається інтуїтивно чи з урахуванням пізнаних законів. Тобто навіть якщо закони не є пізнаними, вони діють у процесі навчання, чим і детермінується необхідність глибокого вивчення їх сутності та механізмів дії. Обґрунтовуємо це тим, що навчання, як спосіб передачі досвіду від одного покоління до іншого, існувало з давніх-давен, проте пізнання його законів і закономірностей почалося значно пізніше й триває досі.

У процесі аналізу педагогічної літератури ми встановили, що закон – це філософська категорія для позначення об'єктивних, загальних, стабільних зв'язків, явищ, процесів, об'єктів дійсності, що може слугувати основою для наукового передбачення характеру розвитку цих явищ, процесів та зміни об'єктів (С.С. Пальчевський); це категорія, яка відображає необхідне, істотне, стійке, повторюване, загальне для цієї галузі відношення між явищами об'єктивної дійсності (В.І. Бондар); педагогічна категорія для позначення об'єктивних, суттєвих, необхідних, загальних, стійко повторюваних явищ за

визначених педагогічних умов, взаємозв'язок між компонентами педагогічної системи, що відображає механізми самоорганізації, функціонування й розвитку; закон відображає педагогічне явище на рівні сутності та відповідає на питання: якими є суттєві зв'язки й відношення між компонентами педагогічної системи (В.І. Андреев) [9, с. 105–106, 109]; закони дидактики – це її об'єктивні, внутрішні, суттєві та відносно стійкі зв'язки, які виявляються під час організації та проведення навчального процесу й відображають його сутність (В.В. Ягупов).

У навчанні правознавства, як процесі та системі, діють загальні закони дидактики. Найважливішим серед них є закон, відповідно до якого навчання, зокрема його зміст, цілі, методика, зумовлюються рівнем політичного, соціального-економічного, культурного розвитку суспільства й усією сукупністю суспільних відносин. Вважаємо, що дія цього закону в процесі навчання правознавства в школі виявляється особливо яскраво. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах активізації політико-правових процесів в Україні та світі увага до шкільного правознавства підсилюється, оскільки саме в процесі його навчання можна забезпечити підростаюче покоління знаннями, сформувані вміння й навички, які допоможуть учням в аналізі та розумінні подій, що відбуваються навколо, а також знадобляться їм у подальшому житті для участі у розбудові громадянського суспільства та правової держави, до якої прагне Україна. Отже, потреби держави і суспільства в обізнаних у правознавстві людях зумовлюють актуалізацію шкільної правознавчої освіти та привертають увагу до неї з боку як державних освітніх діячів, так і вчителів, дітей і їх батьків.

Умовою ефективного функціонування громадянського суспільства є наявність у кожного з його членів знань про свої права, свободи та обов'язки, а також вміння їх реалізувати й захищати у разі порушення. Відповідних знань і вмінь особа може набути в процесі навчання правознавства в школі. Сучасний етап розвитку економіки й господарювання характеризується переходом до ринкових засад, що також є ознакою розвинутого громадянського суспільства. За таких обставин усе більше людей реалізують свої права на здійснення підприємницької діяльності, а отже, актуалізуються знання правових основ її регулювання, якими особа також збагачується, навчаючись правознавства в основній та старшій школі. Таким чином, шкільна правознавча освіта стала відповіддю на запити та потреби держави, суспільства й кожної окремої особи в знаннях про державу, право та законодавство. Виходячи із цього, визначається мета шкільної правознавчої освіти, яка полягає у формуванні в учнів системи відповідних знань, необхідних навичок і вмінь, тобто правової компетентності, адже лише компетентна в правознавстві людина, по-перше, потрібна сучасним державі та суспільству; по-друге, буде комфортно й упевнено себе почувати, вступаючи в різноманітні суспільні відносини, переважна бі-

льшість з яких сьогодні регламентуються правом. Окреслена мета може бути досягнута лише за умови опанування певного змісту та застосування відповідних організаційних форм і методів навчання, навіть проведення контролю адекватними завданням способами. Так, сформувані практичні уміння й навички застосовувати теоретичні знання законодавства можна лише за умови запровадження в навчання активних та інтерактивних методів і форм, що передбачають опрацювання учнями змісту нормативно-правових актів, вирішення на цій основі практичних завдань і вправ, юридичний аналіз ситуацій, включення школярів у різноманітні відносини, в які вони можуть вступати у своєму житті, тобто проведення дидактичних ігор тощо.

Підвищує авторитет правознавчої освіти в школі й той факт, що особи, обізнані в праві, користуються повагою в суспільстві, до них звертаються по пораду та допомогу. Ця обставина може розглядатися і як один з мотивів старанно вивчати правознавство, а також відіграє роль профорієнтаційного чинника. Зазначимо, що за умови оптимізації шкільної правознавчої освіти, у свою чергу, вона також може впливати на рівень розвитку держави й суспільства, зумовлювати їх політичний, соціальний, культурний та духовний розвиток, таким чином, забезпечується зворотний зв'язок між станом шкільної правознавчої освіти й суспільним прогресом.

Важливим законом, який реалізується в навчанні правознавства в школі, є поєднання в процесі навчання завдань розвивального й виховного характеру, що передбачає опанування учнями знань про державу, право і законодавство, формування в них відповідних умінь і навичок, всебічний розвиток особистості, а також забезпечення виховного впливу на неї. У контексті розкриття цього питання зазначимо, що більшість його дослідників виходять з того, що головною метою освіти є формування всебічно розвинутої особистості, яка б гармонійно поєднувала свої інтереси й прагнення із загальними цінностями та інтересами (національними, загальнолюдськими, екологічними тощо). Цей ідеал і розглядається нами як найважливіший у педагогіці, дидактиці, методиці навчання правознавства, але, як і кожний ідеал, він не завжди збігається з реальними процесами освітянської діяльності, тобто співвідношення останніх залишається однією з найважливіших проблем вказаних наук.

У навчанні правознавства діє закон цілісності та єдності дидактичного процесу. Він реалізується остільки, оскільки компоненти навчання діють у єдності та утворюють систему. Система навчання правознавства являє собою сукупність взаємопов'язаних, взаємозумовлених і взаємозалежних компонентів, якими є цільовий, змістовний, пізнавально-мотиваційний, організаційно-методичний, контрольний-управлінський та результативний. Застосовуючи синергетичний підхід, ми встановили, що вона є динамічною та нелінійною, а зміни хоча б однієї з її складових можуть зумовити зміни всієї системи, хоча це й не є обов'язковим, оскільки одним із принципів вказаного підходу є ви-

падковість, яка може унеможливити або ж знівелювати дію цілого закону. Крім того, при синергетичному підході систему навчання слід розглядати як динамічну, нелінійну, тобто таку, яка розвивається під впливом різноманітних факторів, а саме: внутрішніх і зовнішніх, об'єктивного й суб'єктивного характеру, що передбачає урахування положень та дії першого загальнодидактичного закону. Слід враховувати й незворотність, відповідно до якої, на нашу думку, зміни одного з елементів системи не завжди зумовлюють зміни інших її складових, і як наслідок, усієї системи, якщо, наприклад, ці зміни мали суто формальний характер. Так, якщо в програмних документах змінити лише формулювання цілей освіти, залишивши незмінним зміст, результати будуть сталими, тобто неузгодженими з новою метою. Водночас, якщо відповідно до нової мети буде змінено зміст, методи, організаційні форми, то зміняться й результати, проте це вже буде нова, інша самоорганізована система.

У навчанні правознавства в школі діє й такий загальнодидактичний закон, як єдність та взаємозв'язок теорії і практики, відповідно до якого в процесі навчання правознавства передбачається зв'язок теорій і практики, зокрема, для досягнення мети шкільної правознавчої освіти, а саме: опанування учнями не лише теоретичних знань, а й вироблення в них практичних навичок і вмінь їх застосовувати.

В.В. Ягупов вказує на такий закон, що діє у вітчизняній дидактиці, як зумовленість навчання характером діяльності учнів. Відповідно, на ефективність процесу навчання в цілому та правознавства зокрема впливає співвідношення між педагогічним управлінням і розвитком особистої активності учнів як суб'єктів учіння, між способами організації дидактичного процесу та його результатами, тобто власне характер навчально-пізнавальної діяльності учнів має формувати зміст навчання та визначати основні напрями їхнього професійного становлення й удосконалення.

У реалізацію зазначеного закону в шкільній практиці також можуть вноситися корективи, пов'язані з нелінійністю систем та випадковою дією окремих факторів, під якою ми розуміємо в тому числі необов'язкову можливість однозначного й точного прогнозування та передбачення розвитку системи. Так, якщо, наприклад, розвиток особистості (особистої активності учня) випереджає з різних причин педагогічне управління, то прогнозування подальшого процесу навчання, виховання й розвитку цієї особистості ускладнюється, оскільки обтяжується вирішенням багатьох непередбачуваних раніше завдань. Крім того, залишається невизначеним, як може вплинути окреслена ситуація некерованості (або ж недостатньої керованості) одного учня на різні групи та класний колектив у цілому. Можливо, один випадок, який випав із загального правила, не підпав під дію загального закону, зумовить принципові зміни в організації навчального процесу не лише в конкретному класі, але й

у всьому навчальному закладі з метою підвищення ефективності навчання, або ж навпаки.

Пізнання дидактичних законів, їх сутності та механізмів дії є важливою проблемою, яка досліджується педагогікою, дидактикою, історією педагогіки, філософією освіти та іншими науками. Це пояснюється тим, що закони діють об'єктивно й визначають ефективність усієї системи освіти та її результати. Проте сучасний етап розвитку не лише України, але й усього світу та людства вимагає перегляду сутності цих законів або зміни в підходах до неї.

Як засвідчує М.В. Карлов, система освіти сьогодні перебуває в кризовому стані. Про це свідчать такі тенденції, як: подальше збільшення кількості неграмотних у світі (близько 1 млрд осіб); поява і розвиток функціональної неграмотності населення; повсюдне зниження якості освіти; зростання розриву між освітою та культурою, освітою й наукою; відчуження того, хто навчається, від процесу навчання [10, с. 5–10]. Тож постає питання про те, як це можливо, адже закони дидактики продовжують діяти й мали б унеможливити появу окреслених вище явищ. Проте означені проблеми наявні й, відповідно, зумовлюють актуальність пошуку нової остатньої парадигми. Це пояснюється тим, що подолання глобальних проблем, регіональних та національних конфліктів, характерних для сучасного етапу розвитку цивілізації, тісно пов'язується з досягнутим рівнем освіти всіх членів суспільства. Проте система освіти завжди ґрунтується на науковому розмінні світу й людини, яке визначає цілі, завдання освіти, її зміст, принципи та методи.

Враховуючи непересічне значення дидактичних законів, все ж зазначимо, що постнекласичний етап розвитку науки засвідчує, що жорсткий детермінізм та редуccionізм, які були основою механістичного погляду на світ, не можна розглядати як універсальні принципи наукового пізнання. Це пояснюється тим, що існує чимало явищ і процесів, які не вкладаються в рамки лінійних, рівноважних і зворотних систем. У світі, який оточує нас, суттєву роль відіграє реальна незворотність, що є підґрунтям більшості процесів самоорганізації. Отже, зворотність та жорсткий детермінізм можуть бути застосованими лише в найпростіших випадках, тоді як незворотність і випадковість мають розглядатися як загальне правило, а не виняток, стверджує В. Цикін [11, с. 36].

Сучасне наукове розуміння світу має базуватися на таких принципах фундаментальної науки, як: системність, невизначеність та випадковість, інформаційна першооснова, що дасть змогу зрозуміти сутність усіх процесів самоорганізації та саморозвитку у природі й суспільстві. Вивчення в системі освіти названих основних принципів фундаментальної науки має стати основою для її подальшого розвитку й практичного вирішення багатьох проблем сучасності, вважає В.Г. Кремень [12, с. 11].

Необхідність застосування синергетичного підходу до вирішення освітніх проблем сьогодні є загальноновизнаною. Педагогіка раніше, ніж інші науки, підійшла до розуміння синергетичних ідей. Саме синергетика, на думку В. Цикіна, виявила стохастичність та нелінійність педагогічних законів, особливості їх дії в конкретних педагогічних ситуаціях, неоднозначність їх прояву, залежність закономірностей педагогічного процесу від зовнішніх і внутрішніх умов, біфуркаційний характер навчально-виховного процесу й пізнавальної діяльності. Усе перелічене вище є відображенням положень синергетики.

Досліджуючи питання законів, закономірностей і принципів навчання, у контексті необхідності розробки нової освітньої парадигми слід враховувати й інші, крім синергетичного підходу, надбання філософії освіти. Відповідно до них, навчання в цілому й правознавства зокрема сьогодні має проектуватися з урахуванням таких вихідних положень, як: відповідність освіти потребам особи, суспільства, держави; пріоритет загальнолюдських цінностей у формуванні свідомого громадянина; цілісність у формуванні особистості; гуманістична спрямованість; демократизм; випереджальний характер; неперервність; інноваційність; відкритість досягненням науки, культури, практики.

Освіта має перетворитися на таку самоорганізовану систему, яка була б зорієнтованою на майбутнє й спроможною допомогти людству у вирішенні глобальних проблем. Освіта має стати відкритою системою щодо майбутнього, причому не просто передбачити його, а обрати той перспективний шлях розвитку, що є оптимальним для вирішення окреслених проблем. Таким шляхом сьогодні вважається перехід до стійкого розвитку як магістрального напрямку цивілізаційного розвитку у взаємодії з природою. Сучасна освіта має бути трансформована з урахуванням адаптації до майбутнього, у якому як аттрактор виступає стійкий розвиток. Останній, як нова цивілізаційна мета, має стати центром науки та освіти [11, с. 37]. Отже, можна говорити про стійкий розвиток та про необхідність узгодженості з ним усього процесу навчання й навчання правознавства зокрема, як про важливий аспект сутності найголовнішого дидактичного закону, відповідно до якого освіта має відповідати на запити й потреби суспільства та держави. Таким чином, стійкий розвиток є відповіддю на запит сьогодення, й спрямованість на нього навчання правознавства у школі є вимогою сучасності.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми встановили, що під законом дидактики слід розуміти філософську категорію, якою позначаються об'єктивні, загальні, стабільні зв'язки, явища, процеси, об'єкти дійсності, що може слугувати основою для наукового передбачення характеру розвитку цих явищ, процесів та зміни об'єктів. Нами з'ясовано, що у процесі навчання в цілому та правознавства зокрема діють такі загальнодидактичні закони, як: політичної та соціально-економічної зумовленості цілей, змісту та методів навчання; поєднання в процесі навчання освітньої, розвивальної та

виховної цілей; зумовленості навчання характером навчально-пізнавальної діяльності учнів; цілісності та єдності процесу навчання; єдності та взаємозв'язку теорії та практики. Крім того, ми вказали на особливості дії зазначених законів у процесі навчання правознавства, а також проаналізували їх механізм, використовуючи синергетичний підхід.

Подальшого вивчення потребують загальнодидактичні закономірності й принципи з огляду на їх реалізацію та впровадження в процес навчання правознавства учнів основної та старшої школи.

Література

1. Пальчевський С.С. Педагогіка : навч. посіб. / С.С. Пальчевський. – 2-е вид. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.
2. Педагогіка : навч. посіб. / [за ред. А.М. Алексюка]. – К. : Вища школа, 1985. – 295 с.
3. Бондар В.І. Дидактика / В.І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
4. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посіб. / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
5. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посіб. / М.М. Фіцула. – 2-ге вид. випр., доп. – К. : Академвидав, 2007. – 560 с.
6. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. посіб. / Н.П. Волкова. – 2-ге вид., перероб., доп. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
7. Педагогика : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов / [под ред. С.П. Баранова, В.А. Слостенина]. – 2-е изд., доп. – М. : Просвещение, 1986. – 336 с.
8. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
9. Андреев В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. – Казань: Изд-во Казан. университета, 1988. – 238 с.
10. Карлов Н.В. Преобразование образования / Н.В. Карлов // Вопросы философии. – 1998. – № 11. – С. 3–20.
11. Цикин В. Философия образования и синергетика / В. Цикин // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009. – Вип. 2. – 158 с.
12. Кремень В.Г. Філософія освіти ХХІ ст. / В.Г. Кремень // Вища школа. – 2002. – № 6. – С. 9–17.

САМОШКІНА Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Самостійна навчальна діяльність є невід'ємним компонентом навчально-виховного процесу підготовки спеціалістів у вищій школі. У підготовці